

проблем та життєвих ситуацій в християнському дусі разом з народом, тому вона набула великого авторитету в народі та стала джерелом життєвих сил для нього. Однак цей значний відрізок історії УКЦ-ВО, з огляду на свою складність, потребує дальшого спеціального глибокого дослідження.

С.Работкіна (м. Севастополь)

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ДВОВІР'Я» У ВІТЧИЗНЯНІЙ РЕЛІГІЙНІЙ КУЛЬТУРІ**

Представлена тема наукового аналізу є складовою частиною філософсько-релігієзнавчого аналізу феномену давньоруського «двовір'я». У контексті сучасних духовних пошуків автор вважає актуальною спробу провести систематизоване дослідження феномену «двовір'я» як форми компромісного існування в історії язичницького й християнського світоглядів, а також поєднати цю проблему з розумінням трансформаційних процесів в українській релігійній духовності за умов глобальної постмодерністської ситуації.

Загальні закономірності в осмисленні релігійного процесу в Україні, у проявах релігійності українців неодноразово розглядалися у працях А.Колодного, О.Сагана, Л.Филипович, С.Ярмуся, й інших вітчизняних авторів. У даній статті розглядається, як самостійна наукова проблема, еволюція поняття «двовір'я» з обґрунтуванням її різних витлумачень і оцінок, починаючи з XI ст. і до теперішнього часу. У зв'язку з цим метою даної статті є розробка більш фундаментального науково-теоретичного підходу до проблеми взаємодії різних світоглядних стереотипів.

В результаті дослідження автор прийшов до висновку, що феномен давньоруського «двовір'я» втілює в собі позитивний початок, гармонійно з'єднавши духовні інтенції народу з його багатими природними проявами. Це дозволило русичам ввійти в родину християнських народів із своїм, національним, породженим у процесі релігійної творчості, варіантом православ'я. Актуалізуючи проблему двовір'я – багатовір'я в рамках сучасної духовно-релігійної ситуації в Україні, необхідно відзначити, що вона (ця проблема) сьогодні несе в собі

ідею не консолідації, а роз'єднання.

Поняття «двовір'я» ніколи не мало термінологічної визначеності. Проте, протягом уже майже тисячі років воно активно застосовується й у літературних пам'ятках, і в богословській проповідницькій літературі, і в наукових дослідженнях для позначення специфічного феномену одночасного існування язичницької і християнської віри у Київській Русі. Це поняття пройшло своєрідний шлях еволюції, протягом якого неодноразово змінювалися його смислові орієнтації, воно піддавалося різним трактуванням, негативним і позитивним оцінкам. Однак сьогодні можна з впевненістю констатувати, що феномен «двовір'я» є невід'ємною складовою частиною духовної культури українського народу.

Вперше написав про «двовір'я» ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій у "Слові про віру християнську й латинську" у 1069 р. «Двовірними» у цьому творі автор називав не тих мирян, що об'єднали язичницькі й християнські обряди, а християн, що хиталися у виборі між східним і західним християнським віросповіданням. Печерський ігумен закликав до повного відокремлення Русі від Заходу. Така була позиція Феодосія Печерського. Саме в такому контексті він уперше використовує термін «двовір'я».

Для з'ясування подальшої еволюції значення поняття «двовір'я» треба звернутися до оригінального давньоруського Повчання XI ст. "Слово якогось христоробця, ревнителя Правої Віри". У своєму початковому варіанті, що відноситься до середини XI ст., "Слово" "двовірно живущими" називає християн (грамотних і освічених "попів і книгарів"), які, порушуючи євангельські норми, вживають заборонену їжу чи питво і дозволяють це робити іншим християнам, а також беруть участь у шлюбних церемоніях, де присутні елементи язичницької культури: веселі пісні, танці, гра на народних інструментах і т.п. (Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу.- К., 1994.- С. 368-370). Такі християни визнаються автором "Слова" слугами біса.

Таким чином, питання про зв'язок двовір'я з «ідолопоклонством», про переплетення двох вір - у слов'янських язичницьких богів і Христа - тут ще не розглядалося. Але в пізнішій редакції (приблизно на початку XII ст.) у "Слові" з'являються вставки з перерахуванням слов'янських богів, у яких продовжують вірити нечестиві, «двовірно живучі» християни: вони вірять у Перуна, Хорса, Сімаргла, Мокош, Віли, Сварога. У цей період термін "двовір'я" одержує, нарешті, своє остаточне оформлення і надалі використовується в літературі переважно в цьому значенні. Двовірцями відтепер стали називатися християни, що вшановували нарівні з Христом ще й рідних богів. Вони оголошувалися

православною Церквою ворогами віри, можливо навіть страшнішими, ніж якісь іновірці (іудеї, мусульмани, елліни-язичники і т.д.).

У сучасному релігієзнавстві переважає традиційне тлумачення «двовір'я», що зближає його з «православно-язичним синкретизмом». Однак термін «православно-язичний синкретизм» чи «синкретизм православ'я і дохристиянських вірувань» має чіткі значеннєві межі вживання й у цьому відношенні є «закритою системою». Навпаки, для поняття «двовір'я» характерна відсутність меж, здатність містити в собі нові варіанти значень, нові структурні елементи.

На цій підставі «двовір'я» можна розглядати у вузькому й широкому розумінні. У вузькому розумінні воно є фактичним синонімом православно-язичницького синкретизму. Але з одним застереженням: термін «синкретизм» акцентує увагу, насамперед, на глибинних механізмах утворення нової релігійної форми, а «двовір'я» виступає як прояв синкретизму в індивідуальній і масовій свідомості віруючих. У широкому розумінні термін «двовір'я» все частіше починає використовуватися останнім часом для характеристики багатополносності, розшарування свідомості, для ілюстрації протистояння народної віри і державної ідеології в різні історичні періоди [Ихлов Е. Приобретет ли православие индостанский оттенок? // Культура.- 2000.- 26 октября-1 ноября.- <http://www.kulturagz.ru/2000/41/rub3/1.htm>]

Існуюча неоднозначність поняття «двовір'я» спричинила необхідність розгляду його сутнісних, буттєвих основ. Будь-яка релігія припускає поділ світу на природний і надприродний. У розумінні християнства природний світ – тварний, тілесний, земний, іманентний; надприродний – священний, духовний, божественний, трансцендентний, потойбічний. У язичницьких релігіях надприродний світ населений духами, русалками, домовиками, фетишами, богами й іншими істотами, позбавленими реальної, тілесної оболонки.

Онтологічний підхід до «двовір'я» витлумачує його як «двосвіт», тобто як онтологічний дуалізм, одночасне визнання субстанційної рівнозначності природного й надприродного світів. З точки зору язичницької теології це цілком можливо, тому що язичницька свідомість завжди припускає існування в межах того самого рівня буття. Навпаки, згідно з християнською догматикою «двовір'я» позбавлено об'єктивного підґрунтя. Християнське світорозуміння допускає вихід за межі наявного буття. При цьому «двовір'я» означало б визнання субстанційного ствердження особистості в двох рівнозначних світах - божественному, Царстві Божому й тілесному, Космосі.

Але в Символі Віри сказано: «Визнаю одне хрещення на

відпущення гріхів», тобто після водохрещення з людиною відбувається якісна зміна, перетворення й одухотворення людської сутності. Повернення ж до його минулого, природного буття є неможливим. Отже, християнство повністю виключає можливість онтологічного «двовір'я», однак не заперечує можливість його прояву в зовнішній, обрядовій сфері, в історії, культурі, інших сферах духовного життя суспільства.

На підставі вищесказаного класичне «двовір'я» можна охарактеризувати як одночасне визнання двох онтологічно несумісних начал (тілесного і духовного) у єдиному релігійному комплексі, а також як ситуацію співіснування й взаємопроникнення двох якісно різних релігійно-світоглядних установок при принциповому відмовленні християнства утворювати з язичництвом загальну онтологічну структуру.

Розглядаючи характер зв'язку дохристиянських і християнських уявлень у релігійному житті русичів, можна прийти до висновку, що термін «двовір'я» поєднує в собі два різних підходи. Відповідно до першого, «двовір'я» - це «роздвоєність» давньоруського релігійно-культурного простору. Такий підхід має на увазі неминучість конфлікту, яскраво виражену полярність і непримиренність протилежних релігійних позицій. Войовничо налаштовані «церковники» прагнули за будь-яку ціну викоринити з релігійного досвіду русичів «примітивні» уявлення й обряди. У той же час язичництво реагувало на це повстаннями волхвів, яким приписувалася магічна сила; невдоволенням і неприйняттям народними масами нової, часто незрозумілої релігії; нарешті, міцним укоріненням багатьох язичницьких культів у суспільній свідомості, у побуті не тільки соціальних «низів», але й у князівських «верхах».

Весь радянський період такий погляд був єдино дозволеним офіційно. Це й була концепція «двовір'я» у чистому виді. Однак красномовним запереченням «конфліктної» концепції служить найбагатша культурна спадщина Київської Русі, а опісля - України, Росії та Білорусії: у середньовічний період був створений прекрасний фольклор (думи, історичні пісні); світська література і літописи X-XVII ст.; іконопис і церковна література; нарешті, на тій же культурній основі виникло велике мистецтво XIX-XX століть. Навряд чи все це можливо було створити на базі роздвоєної релігійної свідомості, у якій одна частина бореться з іншою.

Друга позиція вбачає в терміні «двовір'я» не протистояння й роздвоєння, а об'єднання і наступне мирне співіснування. У такому аспекті давньоруське «двовір'я» розуміється як «двоєдність», як гармонійне сполучення в єдиній ієрархічній системі двох рівнів релігійної свідомості. Однак при такому підході язичництво розглядається як

початковий етап в еволюції масової релігійної свідомості, що цілком не «знімається», не знищується вищим рівнем християнського світосприйняття. Язичницьке «дитинство» людства ознаменоване підпорядкуванням своєму стихійному, природному початку. Християнство знаменує собою етап «зрілості» людського духу, прагнення людини звільнитися від рабства «речового світу».

Давньоруське «двовір'я» з позиції сьогодення характеризується як толерантне зіткнення дохристиянської й християнської культур, наслідком чого стала поява національного варіанта православ'я. У такому аспекті «двовір'я» виступає як могутній ідейний консолідуючий фактор, що вплинув на весь наступний розвиток вітчизняної культури, який визначив її специфіку й своєрідність. У той же час опоненти вживання даного терміна стверджують, що «двовір'я» ніколи не відображало істинну ситуацію, яка склалася в релігійному житті народу. Вони аргументують свою позицію тим, що процес синкретизації будь-якого духовного феномена не може обмежуватися синтезом тільки двох його вихідних складових.

Дійсно, православ'я ще до запровадження в Київській Русі, на візантійському ґрунті було результатом синкретизму різних ідей і вчень. Крім того, у процесі вибору вір князем Володимиром серйозно розглядалися варіанти прийняття західного християнства, а також ісламу й іудаїзму, що свідчить про наявність різних ідейно-релігійних впливів, які у тій чи іншій мірі впливали на формування давньоруської культури. Язичництво також не було однорідним, у ньому тісно перепліталися слов'янські, угро-фіно-скандинавські й східні традиції. На цій підставі феномен, сформований зі сплаву такої безлічі елементів умовно можна було б назвати «тривірством», «п'ятівірством» і т.д. Але термін «двовір'я», який усе-таки закріпився в давньоруській книжності, досить конкретно вказує на наявність у даному явищі двох основних елементів.

Феномен «двовір'я» настільки міцно зафіксувався в суспільній свідомості, що його "сліди" все наполегливіше виявляються сьогодні у нашому духовному житті. Цю ідейну ситуацію можна позначити як проблему багатівірства в сучасній Україні.

Останнє десятиліття Україна живе в ситуації національного відродження й свободи віросповідань. У радянський період у СРСР на рівні офіційної ідеології була проголошена одна релігія – комунізм і одна віра – у світле майбутнє, яке люди повинні побудувати своїми руками. Комуністична віра панувала в суспільстві протягом 70 років, а тому помітно вплинула на життя декількох поколінь. Але і через десять років після падіння тоталітарного режиму у свідомості певної групи населення

комуністична ідеологія займає ж значне місце. Ідеї марксизму-ленінізму існують і будуть продовжувати утримуватися в суспільній свідомості як реакція на труднощі перехідного періоду, на наслідки дикого капіталізму. Комуністична віра невігубна, поки існує соціальна нерівність і живе надія на її усунення.

Після розпаду СРСР і набуття Україною незалежності почалося подолання тоталітарно-атеїстичної спадщини. Однією з найважливіших умов такого подолання стало відродження православної релігії й церкви. Однак розвиток релігійного процесу супроводжувався не тільки позитивними моментами. Практично відразу позначилися гострі й хворобливі проблеми – міжправославні і міжконфесійні конфлікти. Однією з головних причин такої напруги є небувала криза православ'я, обумовлена як історичними, так і національно-політичними факторами.

Довгий час Українське Православ'я існувало у межах Російської православної церкви. У той період інші християнські напрямки (котрі діяли або в підпіллі, або в діаспорі) ігнорувалися, і існувала ілюзія єдиного, ледве не національного православ'я. Потім у незалежну українську державу повернулася з діаспори Українська автокефальна церква, а єдина колись православна церква розкололася на українську православну церкву Московського патріархату й Українську православну церкву Київського патріархату. Об'єктивно цей розкол був обумовлений розходженнями духовно-культурних шляхів розвитку цих двох православних Церков.

Характерною рисою християнства в Україні є його дуалістичність і амбівалентність. Це привело до виникнення і розвитку двох напрямків Всесвітньої церкви – Східного й Західного, а також до укладення греко-католицької унії.

Завдяки феномену «двовір'я» привнесене з Візантії християнське вчення було перероблене й оформлене на народному ґрунті. Але Київська Русь знаходилася на перехресті різних релігійних впливів. У першу чергу, це був вплив католицизму, що починається буквально з перших століть християнізації молодій державі.

Аналіз літератури періоду Київської Русі показує нам непросту історію боротьби православ'я, що спиралося на містико-ірраціоналістичну традицію з раціоналістичною позицією, яку в давньоруській культурі відстоював, зокрема, Климент Смолятич - другий після Іларіона київський митрополит-русич. У той період раціональний напрямок у філософсько-релігійній думці Русі зазнав поразки, але не зник зовсім. Унаслідок територіальної й культурної близькості до Європи західні раціоналістичні тенденції згодом проникали в Україну. Відомий

богослов, філософ і історик культури Г.В.Флоровський відзначав, що в Москву західні схоластичні ідеї потрапляли саме з Києва. Він також відзначав, що творчість Петра Могили, незважаючи на його очевидну православну спрямованість, має тісний зв'язок з «римсько-католицькою літературою» [Флоровський Г.А., Пути русского богословия.- Париж, 1988- С. 51].

Період із другої половини XVI ст. характеризувався активним настанням католицизму на позиції православ'я в Україні. Цей процес починався у верхівках українського суспільства, у той час як простий народ тримався рідної (православної) віри і перехід у католицизм сприймав не просто як зміну релігії, а як відступництво й зрадництво.

У такій непростій ідейно-релігійній ситуації частина православних українців утворила на Берестейському церковному соборі 1596 р. унію, залишивши за собою традиційний для України Східний обряд, але, визнавши віровчення Римо-Католицької церкви. З цього моменту почалася історія протистояння греко-католиків із прихильниками традиційного православ'я. Тривалому процесу цього протистояння притаманне почуття релігійної ворожості й нетерпимості, що, природно, позначилося на внутрішній цілісності Українського Православ'я.

Для прихильників унії греко-католицизм сприймався як результат пошуку особливого духовного шляху українців між Сходом і Заходом. З погляду ортодоксального православ'я, яке так і не прийняло уніатів, з'єднання католицького віровчення з православною обрядовістю є варіантом «двовір'я» у дусі його первісного витлумачення Феодосієм Печерським.

Таким чином, християнство в Україні, внаслідок історичної еволюції, набуло форми складного комплексу, що включає в себе численні християнські конфесії: православних (розчленованих на три протиборчих табори), греко- і римо-католиків, а також представників «раннього» і «пізнього» протестантизму. На жаль, така багатоманітність догматичних поглядів у межах одного християнського віровчення призвела до численних міжконфесійних конфліктів.

Ще один релігійний напрямок є складовою частиною феномену багатовірства в сучасній Україні. Це – концепції язичництва, що відроджується, заснованого на обожнюванні природного початку у Всесвіті й пошуках джерел національних вірувань. Рух українських язичників був заснований Володимиром Шаяном у діаспорі після Другої світової війни. Його твори можна прийняти як основу теолого-філософського осмислення української етнічної віри. Він уперше дав

послідовне вчення про сутність генотеїзму, тобто вчення про єдине українське Божество в безлічі його проявів і сутностей. У цьому питанні він опирався на традиції Рігведи і пам'ятник національної дохристиянської культури – Велесову книгу.

На думку язичників, справжня національна духовність може бути досягнена тільки в межах Рідної Віри, що є автохтонною релігією українців. Жодна з нині діючих в Україні християнських конфесій не є місцевою за походженням. Християнство, за глибоким переконанням язичників, було нав'язане українському народу через різні зовнішньополітичні причини. Воно не зачепило ні розум, ні серце українця, але позбавило його релігійну свідомість національної специфіки й своєрідності.

З цього погляду «двовір'я» може свідчити про невикорінність у глибинах національної підсвідомості оптимістичної й життєстверджуючої віри в те, що в кожного народу повинний бути свій Великий шлях життя, що «Усесправедний Господь... надав право кожному народу мати своє розуміння Бога», і хто не скористається цим правом, той може загубити своє обличчя, своє «Я» [Силенко Л. Переоцінка Духовної Вартості.- Винніпег, 1988.- С. 99].

Існування таких переконань у певних прошарках українського суспільства свідчить про те, що тисячолітня історія християнства не змогла цілком перебороти архаїчне «колективне несвідоме» українців. Безсумнівно, язичництво, що сприймається сьогодні як традиційна, натуралістична віра, неможливо знищити. Доки існує реальний, матеріальний світ, в індивідуальній й у суспільній свідомості завжди буде відтворюватися язичницький тип світосприймання (адже неможливо заперечувати, що людина є частиною природи). Однак в активному відродженні язичництва можна помітити не тільки повернення до давніх вірувань, а насамперед прагнення нації до духовного самовизначення, пошуку своїх етнічних коренів. Українські язичники намагаються довести, що національна релігія, проходячи етапи еволюції разом із своїм етносом, здатна задовольняти всі його складні духовні запити.

Таким чином, у сучасній Україні ситуація багатовірства містить сьогодні в собі ідею не консолідації, а роз'єднання. Внаслідок різних релігійних впливів в Україні до цього часу ще не сформувалася розвинута, внутрішньо несуперечлива масова релігійна свідомість. Релігійність в Україні переживає складні трансформаційні процеси на тлі світової постмодерністської ситуації. Треба серйозно усвідомити, що наша країна завжди була і залишається поліетнічною й полірелігійною державою. Мусульманський Схід, католицький і протестантський Захід і

Православна Росія – ось ті векторні напрямки, з врахуванням яких Україна має розвивати й відстоювати свою етно-релігійну ідентифікацію. Тому процесу релігійного відродження необхідно сприйняти в себе такі найбільш значимі характеристики постмодерністського мислення, як толерантний підхід до протилежних релігійних позицій, повага до особистості і її право на особистий вибір віри, визнання плюралістичності щодо розуміння навколишнього світу і можливість вільної релігійної орієнтації у ньому, відмова від претензії на «володіння» абсолютною істиною. Тільки виробивши такий підхід, який можна умовно охарактеризувати як «єдність у різноманітті», відроджена національна релігійність з ознаками багатовірства й світоглядного плюралізму зможе перебороти рівень роз'єднаності та роздробленості.

*Ю.Стельмашенко** (м. Київ)

ОСНОВИ ВІРОВЧЕННЯ РУНВіри: ВИТОКИ ТА СУТНІСТЬ**

Тема дослідження є складовою частиною комплексної наукової програми під назвою “Історія релігій в Україні”, яка розроблена і виконується Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Розв'язання даної проблеми започатковано в науково-популярному дослідженні Колодного А.М. “РУНВіра (Рідна українська національна віра) та в дисертаційному дослідженні Хміль Т. “Проблема духовності в етико-релігійному вченні Лева Силенка”.

Означена стаття присвячується раніше не вирішеній такій частині загальної проблеми, як віровчення ОСІДу РУНВіри – РУНВіри.

Метою статті є аналіз віровчення ОСІДу РУНВіри – РУНВіри, яка досягається постановкою та вирішенням таких завдань: вступ, дослідження витоків і сутності віровчення та висновки.

На початку 60-х років ХХ ст. в середовищі української діаспори в США виникло нове релігійне явище – РУНВіра (рідна українська національна віра), засновником якої був учитель, вчений та поет Лев Силенко. Створена Л.Силенком РУНВіра являє собою один із варіантів відродження язичництва, яке знайшло своє втілення у формі

* Стельмашенко Ю.О. – молодший науковий співробітник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

** © Стельмашенко Ю.О., 2004